

ENQUETE

INTERGENERATIONELLE OMSORGSARRANGEMENTER I ET ALDRENDE SAMFUND

LINE HILLERSDAL OG JONAS WINTHER

Antallet af medarbejdere i velfærdssektoren står ikke mål med det antal ældre, som i fremtiden vil have behov for pleje og omsorg. Derfor skal pårørende, frivillige og naboer forberede sig på at spille en mere aktiv rolle i ældreomsorgen. Sådan lyder meldingen fra socialchefernes formand Jakob Bigum Lundberg, der i januar 2022 udtalte sig til en række danske medier (Mandag Morgen 2022; DR 2022). Med sine kommentarer peger Lundberg på den omsorgskrise, som Danmark inden længe vil stå i på grund af det stigende antal ældre og den akutte og fremtidige mangel på arbejdskraft i velfærdssektoren. Lundberg efterspørger en ny Ældrekommission og understreger, at der ikke findes nogle „quick fixes“ på de udfordringer, som velfærdsstaten står over for på grund af den demografiske udvikling. Det er ifølge Lundberg nødvendigt at tænke i langsigtede løsninger, der blandt andet indebærer, at alle tager et større og mere direkte ansvar for hinanden. Han ser selv et potentiale i det „samfundssind“, som danskerne har udvist siden coronavirussens indtog, og fremhæver, at børn af ældre borgere løfter både praktiske og personlige plejeopgaver, at ældre borgere tager sig af hinanden i seniorbofællesskaber, og at teenagere er begyndt at give en hånd med på plejehjem ved at spille kort og synge sange med beboerne: „Jeg tror, det appellerer til en slags samfundssind hos mange borgere. Vi finder måske også tilbage til noget af det, som giver os værdi som familiemedlemmer og pårørende til hinanden“ (Mandag Morgen 2022). Lundberg skitserer således konturerne af en ny organisering af velfærdssamfundet, hvori både familiebånd og samfundssind udgør mere centrale ressourcer i opretholdelsen af velfærdsstaten.

Den velfærdsmodel, som Lundberg, men også en række borgmestre og ældrepolitiske aktører (DR 2022; TV2 2021) har luftet, står umiddelbart i kontrast til den generationskontrakt og intergenerationelle solidaritet, som mange danskere i dag er vokset op med. Her er aftalen, at erhvervsaktive borgere via

skat finansierer statens omsorg for samfundets børn, ældre og syge i tryk forvisning om selv at kunne få offentlig hjælp, hvis behovet skulle opstå. Denne form for solidaritet bygger grundlæggende på en idé om, at staten fordeler samfundets ressourcer mellem generationerne, så alle sikres lige muligheder (Nilsen & Brannen 2014). At bede borgere træde til og overtage omsorgsopgaver, der ellers har ligget hos staten, kan således tolkes som en uretfærdig skævvridning af generationskontrakten, der betyder, at erhvervsaktive i dag ikke får samme goder og muligheder som deres forældre.

Denne institutionaliserede og formaliserede form for intergenerational solidaritet betyder dog ikke, at pårørende og andre uformelle omsorgsgivere ikke tager eller har taget del i omsorgen for deres ældre familiemedlemmer og bekendtskaber. Rapporter fra blandt andet Ældre Sagen viser, at pårørende til plejekrævende ældre bruger mange timer hver uge på at yde forskellige former for hjælp og støtte (Ældre Sagen 2015, 2017; se også Hounsgaard, Pedersen & Wagner 2012). Antropologisk forskning viser ligeledes, at stadig mere ansvar delegeres til uformelle omsorgsgivere (van Groenou & De Boer 2016), og at frivillige og pårørende både løfter specialiserede plejeopgaver og spiller en stor rolle i at hjælpe deres nærmeste i kontakten med sundhedsvæsenet (Tran et al. 2015; Demain et al. 2015; Ploug et al. 2019).

Selvom Lundberg vedkender, at det er svært at sætte familiers bidrag til ældreomsorgen „på formel“, lægger han op til en bedre udnyttelse af danskerne samfundssind og familieband uden dog at skelne mellem disse forskellige former for samhørighed. Hans vision synes at være et velfærdssamfund, hvor familie og stat i højere grad end i dag deler omsorgsopgaverne, hvor aktiv samfundsdeltagelse og samfundssind udgør en væsentlig del af borgeres bidrag til kollektivet, og hvor borgere mindsker deres afhængighed af statens omsorg og i stedet trækker på deres familie og sociale netværk.

Men hvis samfundssind og familieband skal være råstof i fremtidens ældreomsorg og velfærdssamfund, er vi nødt til at interessere os for forskellene mellem disse former for samhørighed, og hvordan de bringes til at spille sammen i konkrete menneskers hverdagsliv, eksempelvis når voksne børn drager omsorg for deres plejekrævende forældre. Dette bliver væsentligt, fordi nye organisationer af omsorgsarbejdet kan skabe nye ansvarsfordelinger og former for uligheder i velfærdsstaten.

„At trække i trådene“

At voksne børns omsorg for deres plejekrævende forældre bygger på allerede kultiverede solidariteter og forbundetheder, blev tydeligt under et feltarbejde i 2020 på

Ærø om uformel omsorg under COVID-19.¹ Her talte Jonas med en kvinde, vi kalder Charlotte, om det at være pårørende til en forælder på plejehjem i en coronatid.

Samtalen finder sted over en knitrende Zoom-forbindelse, som med jævne mellemrum falder ud, fryser og går i sort, hvilket på sin vis udtrykker den nærhed og distance, som Charlotte oplever til sin mor på interviewtidspunktet.

Charlotte har i snart 20 år været „af øen“, som ærøboerne siger om det at være udenøs. Hun bor i dag i Spanien med sin mand og fire børn og har som den eneste i søskendeflokken fastholdt en tæt tilknytning til sin hjemstavn og sin mor, som vi her kalder Kirsten. Det handler til dels om at give sine børn en tilknytning til Danmark. Men det handler også, som hun fortæller, om at holde det løfte, hun gav sin far for snart mange år siden. Aftalen var simpel: Hun skulle passe på far og mor, når de blev gamle.

Det er vigtigt for Charlotte at holde sit løfte, og hun har derfor altid værnet om kontakten til forældrene og Ærø. Hun var eksempelvis primus motor, da hendes forældre for nogle år siden var nødt til at flytte på plejehjem, og det var hendes fortjeneste, at de fik en fælles plejehjemsbolig, så de kunne forblive sammen. Hun stod også alene med og for salget af barndomshjemmet, hvilket var svært for både hende og forældrene.

Tilknytningen er kun blevet mere tæt og mere praktisk, i takt med at forældrene er blevet mere og mere skrøbelige. Især farens død til Alzheimers og morens nye liv som enke har betydet, at Charlotte er mere involveret i morens hverdag end tidligere. I samråd med sin mor har hun fået fuldmagt til at klare morens sager, og det betyder, at hun i dag „styrer det hele fra Spanien“, som hun fortæller og uddyber, hvordan hun arrangerer lægekonsultationer, bestiller tid hos frisøren og hver uge taler med plejehjemspersonalet om Kirstens ønsker og behov.

Kirsten er aldrig rigtig faldet til på plejehjemmet og er blevet tiltagende dårlig siden sin mands død. Men Charlotte gør, hvad hun kan for at give sin mor en god tid på plejehjemmet, og det hjælper gevaldigt, at Ærø er „et lille lokalsamfund“ og ikke en „storby som København“, som hun fortæller. „På Ærø ved alle, hvem hinanden er.“ Charlotte er et kendt ansigt i lokalsamfundet, selvom hun forlod øen for længe siden. Fra skoletiden kender hun sin mors læge og lederen og flere af medarbejderne på plejehjemmet, som alle kan huske moren Kirsten fra deres barndom på øen. Charlotte kender også sin mors gamle veninde, som trofast besøger Kirsten for at se til, at alt er okay. Hun opdaterer løbende Charlotte på mail eller telefon og giver for eksempel besked, når Charlotte skal bestille tid hos frisøren, hvis hun vurderer, at Kirsten trænger til en klipning.

Kirsten og Charlotte er vant til at være sammen på afstand, men coronaen forstyrrer og har netop tvunget Charlotte til at aflyse en familietur til Spanien, hvor Kirsten skulle møde hele familien. Alle havde glædet sig til turen, og af-

lysningen har især taget hårdt på Kirsten, der hverken vil spise eller stå op om morgenen. Hun har „mistet modet“ og „givet op“. Charlotte fortæller, hvordan hun har været nødt til at minde sin mor om, at ingen kan komme til begravelsen, hvis hun beslutter sig for at dø nu.

Charlotte vil gerne til Danmark for at være sammen med sin mor, men hun vil ikke risikere at blive fanget i en lufthavn. Så for at holde moren i live er Charlotte nødt til at „trække i alle trådene“, som hun fortæller. Hun har fået personalet på plejehjemmet til at gøre lidt mere for at få Kirsten op af sengen og har blandt andet arrangeret, at Kirstens faste hjælper skal læse avisen højt og prøve at afspille lydbøger for Kirsten, der altid har læst meget, men ikke har gjort det længe på grund af sit dårlige syn. Hun har også med stort besvær fået arrangeret et videoopkald, der trods dårlig forbindelse gjorde hende i stand til at tale med sin mor ansigt til ansigt.

Charlotte har stor respekt for medarbejderne på plejehjemmet, men understreger, at omsorgen for Kirsten er et „8-16-arbejde“ for dem og en „kærlighedsgerning“ for hende. Charlotte vil gerne have, at medarbejderne gør mere for, at hendes mor får mod på livet igen, og for eksempel ikke blot accepterer, at hun er holdt op med at spise. Charlotte har derfor gjort sit for at få sin mor til at spise igen. Hun kender sin mor og ved, at hun hader „sovs og kartofler“, som ofte er på menuen på plejehjemmet. Charlotte har derfor bestilt „frisk fisk og dampede grøntsager“, som Charlotte ved, at moren holder af. Charlotte har også fået sine søskende til at ringe oftere, end de plejer, ligesom hun sørger for, at børnebørnene taler med deres mormor flere gange om ugen.

Fra sandwichgenerationer til intergenerationelle omsorgsarrangementer

Charlottes fortælling vidner om det store engagement, som pårørende og sundhedsprofessionelle, men også frivillige og naboer udviser for at passe på og drage omsorg for befolkningens ældre. Men den fortæller også mere specifikt om den situation, som mange som Charlotte befinder sig i: at være erhvervsaktiv med både plejekrævende forældre og hjemmeboende børn (eller børnebørn, der skal passes). Personer som Charlotte beskrives indimellem som en del af „sandwichgenerationen“ (Miller & Brody 1981), og det er dem, som ifølge Lundberg skal forberede sig på at spille en (endnu) større rolle i omsorgen for deres forældre. Denne betegnelse er effektiv, fordi den indfanger, hvordan folk som Charlotte kan opleve at blive fanget, låst og klemt af en dobbelt omsorgsbyrde, og den sætter således fokus på det skjulte og upåagtede arbejde, som typisk mange kvinder udfører i familien (Anderson 2012; Dahl 2017).

Metaforen indfanger imidlertid ikke de mange forskellige måder, hvorpå familiemedlemmer (og andre) arrangerer omsorg for hinanden (se fx Rada 2018; De Silva 2018; Bordone 2012; Angel & Angel 2018), de mange forskellige måder, hvorpå formel og uformel omsorg blandes i konkrete hverdagsliv (se fx Igel m.fl. 2011; Silverstein 2020; Felding & Schwennesen 2019), samt de mange forskellige former for pres og krydspres, som pårørende kan opleve, når de forsøger at balancere arbejde og omsorg (se fx Remennick 1999; Rytter m.fl. 2021). Eksemplet med Charlotte og Kirsten handler om, hvad der kan ligge i at drage omsorg for en plejkrævende forælder, der bor på plejehjem. Men der kunne lige så godt være tale om en plejkrævende forælder, der er hjemmeboende, og som således ikke er dårlig nok til at være på plejehjem, men stadig for dårlig til at klare sig selv og derfor er afhængig af at have pårørende eller et socialt netværk, der føler sig både forpligtet og i stand til at yde omsorg. De måder, familier arrangerer omsorg for hinanden på, vil således være specifikke, omskiftelige og påvirket af økonomiske, geografiske, familiemæssige, helbreds-mæssige og sociale forhold. For bedre at kunne indfange denne kompleksitet foreslår vi derfor at tale om intergenerationelle omsorgsarrangementer frem for sandwichgenerationer. Ideen om omsorgsarrangementer (se fx López Gómez 2015; Rytter et al. 2021) indfanger nemlig bedre den relationelle, distribuerede, sociotekniske og forhandlede karakter, som ældreomsorg har i dag (se også Grünberg, Hillersdal & Winther 2022). Hvor sandwichmetaforen placerer den enkelte i en moralsk og praktisk klemme, iscenesætter begrebet intergenerationelle omsorgsarrangementer den enkelte som en blandt flere forskellige og forbundne aktører i en bredere konfiguration. Det karakteristiske ved omsorgsarrangementer i nutidens velfærdssamfund er netop, at omsorgsopgaver i ældreomsorgen løftes i komplekse samarbejder, der involverer både pårørende, de ældre selv, teknologier og forskellige sundhedsprofessionelle og civilsamfundsaktører – mennesker fra forskellige generationer og sektorer, som er forpligtet over for hinanden på ret forskellige måder.

Ideen om omsorgsarrangementer synliggør, hvordan den enkeltes handlekraft både er distribueret og betinget af relationer, hvilket komplicerer ideen om, at nogen er omsorgsgivere, mens andre er omsorgsmodtagere. Som Charlotte beskrev, var hun nødt til at „trække i alle trådene“ for at kunne drage omsorg for sin mor. Denne metafor iscenesætter hende på en og samme tid som en art dukkefører, der påvirker begivenhedernes gang bag kulisserne, og som en person, som er dybt afhængig af at være forbundet til både andre mennesker og ting for overhovedet at kunne handle. Charlottes handlekraft i situationen beror således på, at hun er spundet ind i et socialt netværk (eller rettere, at hun igennem tiden har ladet sig forpligte i et netværk), som hun – fra distancen – kan trække på

for at forsøge at påvirke omsorgsarrangementet omkring sin mor i en særlig retning. Som Annemarie Mol og andre pointerer, er god omsorg en relationel og kollektiv bedrift, der indebærer endeløs „eksperimenteren“ og „filen“ med at få forskellige mennesker, ting og forbundetheder til at hænge og spille sammen på en god måde (Mol, Moser & Pols 2010:14).

Spørgsmålet er imidlertid, hvilke samhørigheder og solidaritetsformer der bringes i spil i omsorgsarrangementet omkring Kirsten. Ifølge Charlotte er det, hun gør for sin mor, en „kærlighedsgerning“, hvor det for personalet er et „8-16-arbejde“. Denne kontrastering er væsentlig, fordi den indfanger den måde, hvorpå Charlotte skelner mellem den omsorg, medarbejderne på plejehjemmet praktiserer, og den omsorg, hun selv praktiserer. Charlotte er knyttet til sin mor, ikke via et ansættelsesforhold eller en institutionaliseret form for solidaritet (Prainsack 2020), men via en forpligtelse, som bygger på et nært kendskab til moren og hendes liv på Ærø, der gør, at hun lider, når moren lider (Sahlins 2013). Hun kender morens præferencer, morens veninde, morens hjælpere, morens hverdag og morens hjemstavn, og hun værner om morens relation til børnebørnene. Det, der gør, at Charlotte kan trække i trådene, er således nogle sociale forbundetheder, som allerede er etableret og kultiveret over tid.

Denne form for forbundethed mellem familiemedlemmer skal imidlertid ikke tages for givet. Som flere antropologer har argumenteret for, er slægtskab og den omsorg, der kan ligge i den relation, hverken givet af eller begrænset til biologiske relationer mellem mennesker. Slægtskab er derimod et resultat af kontinuerlig slægt-*skabelse*. Slægtskab betegner således en form for relationalitet, en forbundethed, som kultiveres over tid ved at dele oplevelser og hverdag og ved at indgå i en eksistentiel og moralsk forbundethed til en anden (Carsten 2000; Tjørnhøj-Thomsen 2004; Sahlins 2013; Clarke 2018).

Solidaritet og samfundssind er ikke det samme som det venskab og den kærlighed, der kan eksistere mellem mennesker, som ser hinanden som slægtninge. Som Barbara Prainsack og Alena Buyx skriver i deres arbejde om solidaritet, er venner, familier og kærester typisk bundet sammen af fælles vaner, erfaringer og følelser, hvilket tilsammen udgør en „dybere“ og „tættere“ form for samhørighed, der indebærer aktiv deltagelse i den andens liv og villighed til at bære den andens byrde. Solidaritet derimod indebærer ifølge Prainsack og Buyx ikke den samme følelsesmæssige dybde, men udtrykkes som det at tage ansvar for nogen, som man ikke føler sig følelsesmæssigt forbundet til, men som man genkender som ligeværdig (Prainsack & Buyx 2017:43).

Omsorgen for Kirsten kan dog ikke reduceres til Charlottes „kærlighedsgerning“ og dermed alene som et udtryk for familiære forpligtelser. Selve omsorgsarrangementet indebærer nemlig også interpersonelle, gruppebaserede og

institutionaliserede former for solidaritet, som tilsammen udgør et fletværk af forpligtelser, der foranlediger, at der rent faktisk sker noget, når Charlotte trækker i trådene. Charlottes fortælling peger således på, at omsorg forstået som en kærlighedsgerning og omsorg forstået som et 8-16-arbejde ikke står i et modsætningsforhold, men kan komplementere hinanden.

Det er imidlertid ikke alle, som befinder sig i en situation som Charlotte, hvor de praktisk, socialt og moralsk er parate og villige til at koordinere en flerstrengt respons på deres plejekrævende forældres tilstand og indtage en central placering i de omsorgsarrangementer, deres nærmeste er en del af. Det var eksempelvis tydeligt, at Charlottes søskende, der boede tættere på Kirsten, ikke havde den samme relation og forpligtelse i forhold til Kirsten. Det er heller ikke alle ældre borgere, der – som Kirsten – er en del af et omsorgsarrangement, hvor flere forskellige aktører samarbejder. For manges ældre borgeres vedkommende har de kun formelle omsorgsrelationer, hvilket rejser vigtige spørgsmål om, *hvorvidt og hvordan* venskabs- og kærlighedsrelationer kan bringes i spil i fremtidens ældreomsorg, *hvor meget* denne slags relationer egentlig kan og skal bære, og *hvilke* konsekvenser der er ved at instrumentalisere familiebånd som velfærdsressource.

Nyere antropologisk forskning peger på, at det ikke er uden problemer at intensivere voksne børns ansvar for deres ældre og plejekrævende forældre. Eksempelvis viser Mikkel Rytter og kolleger i deres studie af selvudpegede hjælpere i Danmark, at pårørende, der ansættes til at passe på deres forældre, ikke nyder de samme rettigheder som kommunale medarbejdere. De ansættes på andre og ringere vilkår. Ordningen er ikke en bevidst udnyttelse af familiebåndet, men udtryk for et politisk ønske om at imødekomme primært familier med etnisk minoritetsbaggrunds ønske om at passe deres gamle forældre selv. Men de implicite forpligtelser i familierelationer betyder, at omsorgen ikke har nogen grænser, og at familierelationerne bliver overbelastet, hvis omsorgen for den ældre primært skal bero på familien (Rytter et al. 2021).

Ligeledes har de hollandske antropologer Da Roit og de Klerk reflekteret over den hollandske velfærdsstats igangværende forandring fra en velfærdsstat til det, de beskriver som et „deltagelsessamfund“ (Da Roit & Klerk 2014), hvor borgere forventes at drage omsorg for deres plejekrævende pårørende – med alt, hvad det indebærer af praktisk hjælp og personlig pleje. Konsekvensen er, at ældreomsorg kommer til at bero på forhandlinger mellem borgeren, de nære relationer og den offentlige visitator, som tildeler graden af hjælp. Når omsorg formuleres som en moralsk forpligtelse, risikerer man ifølge Da Roit og de Klerk at miste blikket for, *hvor* fysisk og psykisk belastende det kan være at drage omsorg for ens nære. Samtidig er der også risiko for, at man overser det lige så

store arbejde, der ligger i at forandre velfærdsstatens organisering af omsorg og borgeres forventning til denne.

Intergenerationelle spændinger og samfundssindets spændvidde

Hvis intergenerational omsorg, som vi har argumenteret for, er et situeret og relationelt fænomen, må den ansvarsforskydning, som Lundberg lægger op til, ledsages af en forskningsmæssig og politisk interesse for, hvordan solidaritet mellem generationerne kan kultiveres, og hvordan man kan skelne forskellige former for forbundethed og solidaritet fra hinanden. Det er især vigtigt, hvis ældreomsorgen og solidariteten på tværs af generationer inden for og uden for familien ikke længere kun skal medieres og forvaltes af traditionelle velfærdsinstitutioner, men også af andre og mindre formaliserede organiseringsformer: familien, nabolaget, foreningen, vennekredsen. Spørgsmålet er, om det samfundssind, som Lundberg præsenterer som en potentiel ressource, overhovedet er der. Er danskerne villige til at påtage sig et større og mere direkte omsorgsansvar og at engagere sig i det, Da Roit og de Klerk kalder „de tunge, ildelugtende og skræmmende aspekter af pleje“ (2014:3) for ældre borgere i og uden for deres familie?

De seneste års debatter om velfærdsstatens fremtid tyder på, at forholdet mellem generationerne er spændingsfyldt og konfliktuelt, og at det kræver en grundlæggende genforhandling af ikke bare generationskontrakten, men også selve indretningen af velfærdssamfundet. Lundbergs udtalelser, som vi indledte denne enquete med, afstedkom da også et længere kommentarspor på det sociale medie Reddit (Reddit 2022), som kan læses som en optegning af nogle af de generationsspændinger og problemstillinger, som skal adresseres, hvis familie-medlemmer skal spille en hovedrolle i fremtidens ældreomsorg:

Moderne mennesker har simpelthen ikke tid. Vi har indrettet vores samfund efter, at folk arbejder. Mange vil finde det svært at finde tid og penge til det her, selv med et beløb for at pleje. Så er der et til problem. Folk bliver ældre, og vi har aldrig været særligt gode til at få børn, mens vi er unge her i landet. Har de her pårørende folk tænkt det her igennem? Skal femogtresårige pleje deres halvfemsårige mor? [...] (sylfedden).

Det er ikke de pårørendes ansvar eller problem ... eller det bliver det selvfølgelig, når der ikke er plads til netop deres familiemedlem. Men man kan ikke løse krisen i sundhedsvæsenet ved at lægge ansvaret for at fixe det ud til borgerne. Det er politikernes ansvar, selvom ingen synes at have lyst til at tage det (Kristoff).

Klassisk rødvinsgenerationen også kendt som medvindsgenerationen. Nu hvor de selv skal på plejehjem, vil de ikke nøjes med de forhold, de gerne bød deres egne forældre. De er den første generation i historien, der efterlader verden til næste generation i en dårligere forfatning, end de modtog den (oinosaurus).

Selvom ovenstående kommentarer blot er et lille udpluk, vidner de om, at der ikke er udpræget tilslutning til ideen om at placere flere omsorgsopgaver hos familien. Ideen om at få ansvar for pleje af familiemedlemmer rokker ved forventningen om, at velfærdsstaten tager sig af de ældre. Med italesættelsen af „samfundets indretning“ fra personen bag kommentaren som et fælles værdisæt understreger tråden, at det er et politisk ansvar at sikre, at de generationer, som er på arbejdsmarkedet nu, kan forvente at se frem til en alderdom, hvor de får hjælp på samme niveau som tidligere generationer. Ældre Sagen har da også i skarpe vendinger opponeret mod Lundbergs forslag. Som Ældre Sagens vice-direktør Michael Teit udtalte til Fyens Stiftstidende: „Stop med at misbruge de pårørende. Det er ikke deres opgave at være sosu for deres familiemedlem.“ (Sørensen 2021). Teit problematiserer således ideen om at instrumentalisere *det*, som pårørende som Charlotte gør for deres forældre. Som Charlottes fortælling vidner om, kan bidraget fra hendes – og historiens andre uformelle omsorgsgivere – næppe underkastes de forvaltningsmæssige og økonomiske logikker, som definerer og præger sosu’ens, sygeplejerskens, pædagogens og andre velfærdsprofessionelles omsorgsarbejde.

Det er også usikkert, om det samfundssind, som opstod under coronaens første faser, kan udgøre en tilstrækkelig stabil ressource i fremtidens ældreomsorg, som Lundberg foreslår. Den anden kommentarer vidner i hvert fald om, at generationskontrakten nemt kan destabiliseres, når det opleves, som om en ældre generation tager mere, end den har givet. Som Barbara Prainsack har argumenteret for i en artikel om solidaritet under corona, har mellem menneskelig solidaritet vist sig som en skrøbelig størelse under krisen. Hun fremhæver undersøgelser, der viser, at coronakrisen faktisk har øget oplevelsen af sociale skel snarere end at resultere i større solidaritet mellem samfundsgrupper (Prainsack 2022:129). I en dansk kontekst har coronakrisen tydeliggjort forskellige spændinger mellem generationerne. For eksempel er unge blevet udstillet som egoistiske og hensynsløse, når de har festet, og der har været sat spørgsmålstejn ved rimeligheden af fordelingen og rækkefølgen af vaccinationer. Der er således noget, der tyder på, at samfundssind er en upålidelig social ressource, som nemt kan destabiliseres, hvis ikke den form for solidaritet, som lægges i begrebet samfundssind, forankres i institutioner og relationer, der med politisk vilje bakkes op og gøres varige (Prainsack 2020).

Når Lundberg taler om familiebånd og samfundssind, fremstår det som en udnyttet social ressource, der er tilgængelig og kan udnyttes bedre. Men som denne enquete peger på, er mange familier allerede spændt hårdt for i forskelligartede omsorgsarrangementer, som indebærer forskellige former for samhørighed. Det rejser spørgsmål om, *hvordan* familiebånd og samfundssind kan blive bæredygtige sociale råstoffer i fremtidens ældreomsorg.

Note

1. Interviewet med Charlotte stammer fra et feltarbejde på Ærø, som blev gennemført i perioden fra maj til november 2020 – en periode, hvor pandemien var „under kontrol“ med kun isolerede regionale udbrud. Feltarbejdet omfattede blandt andet 34 interviews med ældre borgere, pårørende, frivillige, sundhedsprofessionelle og kommunale ledere i sundhedssektoren. Projektet blev gennemført i regi af forskningsgruppen Sensing Old Age (SOA) ved Institut for Antropologi på Københavns Universitet med støtte fra VELUX FONDEN.

Litteratur

Andersson, Katarina

- 2012 Paradoxes of Gender in Elderly Care. The Case of Men as Care Workers in Sweden. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20(3):166-81. <https://doi.org/10.1080/08038740.2012.667001>.

Angel, Ronald J. & Jacqueline L. Angel

- 2018 *Family, Intergenerational Solidarity, and Post-Traditional Society*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315173757>.

Bordone, Valeria

- 2012 Social Norms and Intergenerational Relationships. In: G. de Santis (ed.): *The Family, the Market or the State? International Studies in Population*. Pp. 159-78. Dordrecht: Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4339-7_8.

Carsten, Janet

- 2000 Introduction. *Cultures of Relatedness*. In: J. Carsten (ed.): *Cultures of Relatedness*. Pp. 1-36. Cambridge: Cambridge University Press.

Clarke, Adele

- 2018 Introducing Making Kin Not Population. In: A. Clarke & D. Haraway (eds): *Making Kin not Population*. Pp. 1-39. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Dahl, Hanne Marlene

- 2017 *Struggles in (Elderly) Care. A Feminist View*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57761-0>.

Da Roit, Barbara & Josien De Klerk

- 2014 Heaviness, Intensity, and Intimacy. *Dutch Elder Care in the Context of Retrenchment of the Welfare State. Medicine Anthropology Theory* 1(1):1-12. <https://doi.org/10.17157/mat.1.1.204>.

De Silva, Menusha

- 2018 Making the Emotional Connection. *Transnational Eldercare Circulation within Sri Lankan-Australian Transnational Families. Gender, Place & Culture* 25(1):88-103. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2017.1339018>.

Demain, Sara, Ana-Carolina Gonçalves, Carlos Areia, Rúben Oliveira, Ana Jorge Marcos, Alda Marques, Ranj Parmar & Katherine Hunt

- 2015 Living With, Managing and Minimising Treatment Burden in Long Term Conditions. A Systematic Review of Qualitative Research. *PLoS ONE* 10(5):1-18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0125457>.

DR

- 2022 <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/oestjylland/skal-paaroeerende-tage-mere-ansvar-omsorg-af-aeldre-mangel-paa-haender>. 25. januar.

- Felding, Simone Anna & Nete Schwennesen
2019 Når omsorgen udliciteres. En analyse af den konfliktfyldte omsorgstrojka mellem mennesker med demens, pårørende og plejepersonale på et plejehjem i Danmark. Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund 16(30):123-49. <https://doi.org/10.7146/ufss.v15i30.114771>.
- Grünenberg, Kristina, Line Hillersdal & Jonas Winther
2022 Window Work. Screen-Based Eldercare and Professional Precarity at the Welfare Frontier. International Journal of Ageing and Later Life 15(2):23-50. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.3541>.
- Gómez, Daniel López
2015 Little Arrangements That Matter. Rethinking Autonomy-Enabling Innovations for Later Life. Technological Forecasting and Social Change, Science, Technology and the “Grand Challenge” of Ageing 93:91-101. <https://doi.org/10.1016/j.techfore>.
- Houngaard, Lise, Birthe D. Pedersen & Lis Wagner
2012 Hverdagslivet som uformel omsorgsgiver. Sygeplejersken 11:67-76.
- Igel, Corinne & Marc Szydlik
2011 Grandchild Care and Welfare State Arrangements in Europe. Journal of European Social Policy 21(3):210-24. <https://doi.org/10.1177/0958928711401766>.
- Mandag Morgen
2022 Socialchefernes formand: Vi står overfor et meget større problem end corona. <https://www.mm.dk/artikel/socialchefernes-formand-vi-staar-overfor-et-meget-stoerre-problem-end-corona>. 24. januar.
- Miller, Dorothy & Elaine Brody
1981 The “Sandwich” Generation. Adult Children of the Aging. Social Work 26(5):419-23.
- Mol, Annemarie, Ingunn Moser & Jeannette Pols
2010 Care. Putting Practice into Theory. In: A. Mol, I. Moser & J. Pols (eds): Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes and Farms. Pp. 7-27. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Ploeg, Jenny, Marta Canesi, Kimberly D Fraser, Carrie McAiney, Sharon Kaasalainen, Maureen Markle-Reid, Sinead Dufour, Lisa Garland Baird & Tracey Chambers
2019 Experiences of Community-Dwelling Older Adults Living with Multiple Chronic Conditions. A Qualitative Study. BMJ open 9(3):1-9. E023345. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-023345>.
- Prainsack, Barbara
2020 Solidarity in Times of Pandemics. Democratic Theory 7(2):124-33. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070215>.
- Prainsack, Barbara & Alena Buyx
2017 Solidarity in Biomedicine and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139696593>.
- Rada, Cornelia
2018 Aging and Intergenerational Care. Anthropological Researches and Studies 8:134-43.
- Reddit
2022 omsorg af ældre? Mangel på hænder får flere til at foreslå det. https://www.reddit.com/r/Denmark/comments/scc5u3/skal_p%C3%A5r%C3%B8rende_tage_mere_ansvar_for_omsorg_af/.

- Remennick, Larissa I.
1999 Women of the “Sandwich” Generation and Multiple Roles. The Case of Russian Immigrants of the 1990s in Israel. *Sex Roles* 40(5):347-78. https://doi.org/10.1023/A:1018815425195_
- Sahlins, Marshall
2013 What Kinship Is-and Is not. Chicago: University of Chicago Press.
- Silverstein, Merrill, Aviad Tur-Sinai & Noah Lewin-Epstein
2020 Intergenerational Support of Older Adults by the “Mature” Sandwich Generation. The Relevance of National Policy Regimes. *Theoretical Inquiries in Law* 21(1):55-76. <https://doi.org/10.1515/til-2020-0004>.
- Sørensen, Birgit Bakkær
2021 Vil have familien til at tage sig mere af farmor. Ældre Sagen advarer mod misbrug af pårørende. *Fyens Stiftstidende*, 28 september. <https://fyens.dk/farmor/vil-have-familien-til-at-tage-sig-mere-af-farmor-aeldre-sagen-advarer-mod-misbrug-af-paaroeerende>.
- Tjørnhøj-Thomsen, Tine
2004 Slægtskab med dyr. *Tidsskriftet Antropologi* (50):51-70. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i50.106936>.
- Tran, Viet-Thi, Caroline Barnes, Victor M. Montori, Bruno Falissard & Philippe Ravaud
2015 Taxonomy of the Burden of Treatment. A Multi-Country Web-Based Qualitative Study of Patients with Chronic Conditions. *BMC Medicine* 13:115. DOI 10.1186/s12916-015-0356-x.
- TV2
2021 Pårørende skal spille en større rolle i ældreplejen, mener borgmestre. <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2021-11-06-paaroeerende-skal-spille-en-stoerre-rolle-i-aeldreplejen-mener-borgmestre>. TV2-Nyhederne, 6. november.
- van Groenou, Marjolein Irene Broese & Alice De Boer
2016 Providing Informal Care in a Changing Society. *European Journal Ageing* 13:271-79. <https://doi.org/10.1007/s10433-016-0370-7>.
- Ældre Sagen
2015 Voksne børn til modtagere af hjemmehjælp. Rapport Ældre Sagen. <https://www.aeldresagen.dk/presse/viden-s-om-s-aeldre/analyser-og-undersoegelser/voksne-boern-til-modtagere-af-hjemmehjaelp>.
- 2017 Undersøgelse om pårørende. Rapport Ældre Sagen. <https://www.aeldresagen.dk/presse/viden-om-aeldre/analyser-og-undersoegelser/2022-undersoegelse-paaroeerende-2021>.